

प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी तीन तहका सरकारबीच बाँडफाँट गर्ने विद्यमान संरचना पुनरावलोकन गर्न नेपाल सरकारलाई गरिएको सिफारिस ।

मिति: २०८१।११।०२

१. पृष्ठभूमि:

नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (छ) मा प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोग सम्बन्धी नीतिहरूको व्यवस्था गरिएको छ। जस अनुसार राष्ट्रिय हित अनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र वातावरण अनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार दिँदै प्राप्त प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्ने नीति राज्यले लिने उल्लेख छ।

संविधानको धारा ५९ अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्राकृतिक स्रोतको प्रयोग वा विकासबाट प्राप्त लाभको समन्यायिक वितरणको व्यवस्था गर्नु पर्ने र त्यस्तो लाभको निश्चित अंश रोयल्टी, सेवा वा वस्तुको रूपमा परियोजना प्रभावित क्षेत्र र स्थानीय समुदायलाई कानून बमोजिम वितरण गर्नु पर्ने व्यवस्था छ भने अनुसूची-९ मा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीमा राखिएको छ।

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ सँग सम्बन्धित अनुसूची -४ बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहमा बाँडफाँट गरिने प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको हिस्सा क्रमशः ५० प्रतिशत, २५ प्रतिशत र २५ प्रतिशत रहेको छ। रोयल्टी बाँडफाँटको उक्त अनुपात यस आयोगको सिफारिसमा प्रत्येक पाँच वर्षमा नेपाल सरकारले पुनरावलोकन गर्नसक्ने प्रावधान छ।

२. विद्यमान कानूनी व्यवस्था:

अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ को उपदफा (१) ले नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबीच संघीय कानून बमोजिम प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी बाँडफाँट गर्न नेपाल सरकारले एक संघीय विभाज्य कोष खडा गरी त्यस्तो रोयल्टीबाट प्राप्त रकम सो कोषमा जम्मा गर्ने र उपदफा (२) ले उपदफा (१) बमोजिम कोषमा रहेको रोयल्टीको बाँडफाँट नेपाल सरकारले अनुसूची-४ बमोजिम वार्षिक रूपमा गर्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यसै गरी दफा ७ को उपदफा (३) मा नेपाल सरकार, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीच बाँडफाँट भएको रोयल्टी रकम मध्ये नेपाल सरकारले प्राप्त गर्ने रकम संघीय सञ्चित कोषमा, प्रदेशले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित प्रदेश सञ्चित कोषमा र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने रकम सम्बन्धित स्थानीय सञ्चित कोषमा जम्मा हुने गरी उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ।

त्यसैगरी ऐनको अनुसूची-४ मा प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट सम्बन्धमा विभिन्न पाँच प्रकारका रोयल्टीको शीर्षक अन्तर्गत पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज र पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत उल्लेख गरी सो बाट संकलन भएको रोयल्टी नेपाल सरकार, सम्बन्धित प्रदेश र सम्बन्धित स्थानीय तहलाई क्रमशः ५० प्रतिशत, २५ प्रतिशत र २५ प्रतिशत बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था रहेको छ। सो अनुसूचीको द्रष्टव्य २ मा “यस अनुसूची बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय

तहलाई गरिने प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टीको बाँडफाँट आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गरी नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी हेरफेर गर्न सक्ने छु” भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

३. सिफारिस गर्नुपर्नाको कारण:

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-४ मा विभिन्न पाँच प्रकारका रोयल्टीको शीर्षक (पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज र पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत) अन्तर्गत संकलन भएको रोयल्टी नेपाल सरकार, सम्बन्धित प्रदेश र सम्बन्धित स्थानीय तहलाई क्रमशः ५० प्रतिशत २५ प्रतिशत र २५ प्रतिशत बाँडफाँट गर्ने प्रावधान हुनुका साथै उक्त अनुसूचीको द्रष्टव्यमा उल्लिखित अनुसारको रोयल्टीको बाँडफाँट आयोगको सिफारिसमा प्रत्येक पाँच वर्षमा नेपाल सरकारले पुनरावलोकन गर्नसक्ने उल्लेख छ। उक्त कानूनी व्यवस्था बमोजिम आयोगले मिति २०७६।०२।२९ देखि विभिन्न शीर्षकका प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँट सम्बन्धी हिस्सा नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्दै आएको ५ (पाँच) वर्ष पूरा भएको अवस्था छ।

राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको प्रथम रणनीतिक योजना (२०७९/८०-२०८३/८४) को रणनीति १६ को कार्यनीति १६.५ ले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीको तीन तहका सरकारबीच र प्रभावित प्रदेश र स्थानीय तहबीच हुने बाँडफाँटको विद्यमान संरचना, विस्तृत आधार र ढाँचाको परिमार्जनको निम्ति अध्ययन गर्ने र परिमार्जित संरचनाको स्वरूप सहित रोयल्टी बाँडफाँटको प्रणालीको पुनरावलोकनको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने नीति लिएको छ।

उक्त सन्दर्भमा तीन तहका सरकारबीच रोयल्टी बाँडफाँटको अनुपात पुनरावलोकनको लागि आयोगबाट अध्ययन समेत भएको र सो अध्ययन समेतका आधारमा नेपाल सरकारलाई प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी तीन तहका सरकारबीच बाँडफाँट गर्ने सम्बन्धी संरचना/अनुपात सिफारिस गर्नु पर्ने अवस्था छ।

४. विद्यमान संरचनाको पुनरावलोकनका निम्ति लिईएका आधार (सूचक) :

प्राकृतिक स्रोतलाई केवल रोयल्टी प्राप्तिको माध्यमको रूपमा मात्र नहेरी यसको वातावरणमैत्री उपयोग मार्फत हुने/आउनसक्ने नकारात्मक प्रभावलाई कम गरी दिगो संरक्षण एवं व्यवस्थापन गर्न तीन तहका सरकारलाई जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउन समेत आवश्यक हुन्छ। यसको लागि तहगत सरकारलाई संवैधानिक र कानूनी जिम्मेवारीको परिधिभित्र अन्तरआबद्धित बनाउँदै निश्चित आधार/सूचकमा लाभ र अवसरको समन्यायिक वितरणलाई शुत्रबद्ध गर्ने प्रणालीको विकास र प्रयोग गर्नु आवश्यक हुन्छ।

आयोगबाट गरिएको अध्ययन; संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका सरोकारवालासँगको छलफल, अन्तरक्रिया र परामर्श समेतको आधारमा विद्यमान संरचनाको परिमार्जनका लागि प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी बाँडफाँटको उद्देश्य, अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त, अभ्यास, मान्यता र विद्यमान संरचनाको अभ्यासबाट प्राप्त सिकाइमा आधारित रहेर प्राकृतिक स्रोतको परिचालन, रोयल्टी संकलन तथा उपयोगमा संविधान र कानूनले तोकेको तहगत (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको) अधिकार एवं जिम्मेवारी, त्यस अनुरूपको भूमिका एवं खर्च जिम्मेवारीको आयामलाई मुख्य मापदण्डका रूपमा आत्मसात गर्दै देहाय अनुसारका पाँच वटा सूचकहरू पहिचान गरी निर्धारण गरिएको छ।

क्र.स.	सूचक	सूचकको भार (%)	पुष्ट्याई (कारण)
१	संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार र दायित्व	१५	संवैधानिक तथा कानूनी प्रावधान अनुसार सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोत माथिको अधिकार र दायित्व मार्फत् स्वामित्वको मात्र प्रतिनिधित्व गर्ने,
२	रोयल्टी व्यवस्थापन	१०	व्यवस्थापनको प्रशासनिक खर्चको मात्र सम्बोधन गर्ने,
३	आयोजनाको प्रभाव व्यवस्थापन	४०	रोयल्टी वितरणको एक प्रमुख उद्देश्य भएको र प्रभावको आयाम धेरै हुने हुँदा खर्च जिम्मेवारी पनि धेरै हुने,
४	स्रोतको संरक्षण र आयोजनाको व्यवस्थापन	३०	रोयल्टी वितरणको एक प्रमुख उद्देश्य भएको र विस्तृत कार्यक्षेत्र सहितको कार्यजिम्मेवारीको कारण धेरै खर्च जिम्मेवारीको माग गर्ने,
५	गुनासो सम्बोधन/ विवाद व्यवस्थापन	५	तुलनात्मक हिसाबले कम कार्यभारको रूपमा रहेको र कम खर्च जिम्मेवारीको माग गर्ने,
	जम्मा	१००	

५. विद्यमान एवं प्रस्तावित व्यवस्थाका प्रमुख विषय र पुनरावलोकनका कारण:

क्र सं	विद्यमान व्यवस्था	प्रस्तावित व्यवस्था	संशोधनका कारण
१.	रोयल्टी बाँडफाँटको अनुपातको विद्यमान व्यवस्थाको सम्बन्धमा स्पष्ट आधार खुलेको नदेखिएको ।	प्राकृतिक स्रोत, त्यसको परिचालन र रोयल्टी संकलन तथा उपयोगमा संविधान र कानूनले तोकेको तहगत (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको) अधिकार एवम् जिम्मेवारी, त्यस अनुरूपको भूमिका एवम् खर्च जिम्मेवारीको आयामलाई मुख्य मापदण्डका रूपमा आत्मसात गर्दै रोयल्टी बाँडफाँटको अनुपात विभिन्न ५ वटा सूचकको आधारमा निर्धारण ।	नेपालको संविधान र कानून बमोजिम सम्बन्धित तहको कार्यजिम्मेवारी यकिन गरेर भार निर्धारण गरेकोले प्रस्तावित अनुपातलाई समन्यायिक बनाउने प्रयास ।

२.	प्राकृतिक स्रोत (पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज र पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत) बाट प्राप्त हुने रोयल्टी तीन तहको सरकार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा क्रमशः ५०, २५ र २५ प्रतिशत हिस्सा रहेको ।	प्राकृतिक स्रोतको प्रकृति र प्रकार अनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा बाँडफाँट गरिने रोयल्टीको अनुपात फरक फरक रहेको ।	प्राकृतिक स्रोतको प्रकार अनुसार तहगत सरकारको संवैधानिक तथा कानूनी अधिकारक्षेत्र एवं स्वामित्व, प्राकृतिक स्रोत परिचालनबाट हुन सक्ने प्रभाव व्यवस्थापन र संरक्षण, रोयल्टी व्यवस्थापन र गुनासो व्यवस्थापनमा फरक फरक भूमिका, उत्तरदायित्व र जवाफदेहिता बहन गर्नुपर्ने भएकोले प्रत्येक प्राकृतिक स्रोत अनुसारका फरक फरक संरचना कायम गर्नु बढी न्यायोचित देखिने ।
३.	वन क्षेत्रबाट प्राप्त रोयल्टी संघ प्रदेश र स्थानीय तहमा क्रमशः ५०, २५ र २५ प्रतिशत बाँडफाँट गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको ।	वन क्षेत्रलाई राष्ट्रिय वन र संरक्षित क्षेत्रमा वर्गीकरण गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा बाँडफाँट गरिने रोयल्टीको अनुपात फरक फरक गरिएको ।	वन क्षेत्रभित्र संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय वन दुवै पर्ने तर संविधान तथा कानून अनुसार संरक्षित क्षेत्र संघ अन्तर्गत र प्रदेशभित्र व्यवस्थापन हुने राष्ट्रिय वन प्रदेश अन्तर्गत पर्ने र सो बमोजिम रोयल्टी संकलन हुने गरेको साथै आयोगले समेत वन क्षेत्रको रोयल्टी सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय तहमा बाँडफाँटको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्दा संरक्षित क्षेत्र र राष्ट्रिय वनको सूचक फरक फरक निर्धारण गरी बाँडफाँटको लागि हिस्सा निर्धारण गर्ने गरेको ।
४.	विद्युत प्रसारण लाइनको प्रभाव व्यवस्थापन सम्बन्धमा विद्यमान रोयल्टी बाँडफाँट व्यवस्थाले सम्बोधन नगरेको। तर विद्युत प्रसारण लाइनको क्षमता अनुसार परिभाषित राइट अफ वे (Right of Way) मा पर्ने जमिनको क्षतिपूर्ति स्वरूप एक पटकको	विद्युत प्रसारण लाइनको प्रभाव व्यवस्थापनको लागि छुट्टै व्यवस्था प्रस्ताव गरिएको। यसको लागि विद्युत क्षेत्रबाट प्राप्त रोयल्टीको हिस्सा मध्येबाट २० प्रतिशत रकम विद्युत प्रसारण लाइन प्रभाव व्यवस्थापन गर्न छुट्ट्याई प्रसारण लाइनबाट प्रभावित हुने स्थानीय तहलाई प्रभावित भएको अनुपातमा	विद्युत क्षेत्रको रोयल्टी बाँडफाँटका विद्यमान संरचना, आधार र ढाँचामा विद्युत प्रसारण (ट्रान्समिसन) लाइनबाट समुदायमा पर्न जाने वातावरणीय, सामाजिक तथा आर्थिक प्रभावलाई सम्बोधन गर्न सकेको छैन । यो मुद्दा सरोकारवाला प्रदेश तथा स्थानीय तहका साथै स्वतन्त्र विज्ञहरू र नागरिक तहबाट समेत उठाउने गरिएको

	<p>निम्ति न्यून रकम दिने गरिएको छ ।</p>	<p>बाँडफाँट र वितरण गर्न प्रस्ताव गरिएको ।</p>	<p>। प्रसारण लाइनको कारण नजिकका क्षेत्रमा खेतीपाती, आवास निर्माण र जग्गाको मुल्यांकन जस्ता विषयमा प्रतिकूल असर पर्नुका साथै उच्च भोल्टेजका कारण निकटवर्ती स्थानीय समुदायले सदाको लागि जनधनको क्षतिको जोखिमको सामना गरिरहनु पर्ने भएकोले रोयल्टी बाँडफाँटमा विद्युत प्रसारण (ट्रान्समिसन) लाइनको प्रभावको सम्बोधन गर्नु न्यायोचित हुने । विद्युत प्रसारण (ट्रान्समिसन) लाइनको प्रत्यक्ष प्रभाव भएका कतिपय स्थानीय तहमा विद्यमान विद्युत रोयल्टी प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थालाई सम्बोधन गर्न समेत प्रस्तावित अनुपात थप समन्यायिक हुने देखिएको ।</p>
<p>५.</p>	<p>अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को अनुसूची-४ रोयल्टी शीर्षक नं ५ मा पानी तथा अन्य प्रकृतिको प्राकृतिक स्रोतको उल्लेख गरिएको ।</p>	<p>प्रस्तावित अनुपातको अनुसूचीमा रोयल्टी शीर्षक नं ५ मा पानी तथा अन्य को वर्गीकरण गरी दुरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सीलाई रोयल्टीको स्रोतको रूपमा उल्लेख गरिएको ।</p>	<p>दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सीलाई आयोगले अध्ययन गरेर पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत अन्तर्गतको प्राकृतिक स्रोत हो भन्ने पहिचान गरी सो बाट प्राप्त रोयल्टी बाँडफाँटको लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्दै आएको । नेपाल सरकारको दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँट तथा मूल्य सम्बन्धी) नीति, २०८० (साविकको नीति २०६९ समेतमा) ले "रेडियो फ्रिक्वेन्सी र खास गरि दुरसञ्चार सेवामा प्रयोग हुने रेडियो फ्रिक्वेन्सीलाई सीमित र उच्च महत्वको प्राकृतिक स्रोत भएको" उल्लेख समेत रहेको । नेपालको संविधानको अनुसूची-९ ले प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टीलाई तीनै तहको साझा अधिकारमा उल्लेख गरेको र</p>

			नेपाल सरकार को नीति एवं अन्तराष्ट्रिय अभ्यास साथै अध्ययन अनुसन्धानको निष्कर्ष समेत समान भएकोले यस सम्बन्धी रोयल्टीलाई कानूनमा स्पष्ट खुलाएर सो को समेत अनुपात सिफारिस हुनु आवश्यक देखिएको ।
--	--	--	---

६. प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी नेपाल सरकार, सम्बन्धित प्रदेश सरकार र स्थानीय तहमा बाँडफाँट गरिने रोयल्टीको प्रस्तावित अनुपात:

अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा ७ सँग सम्बन्धित अनुसूची-४ मा रहेको रोयल्टी बाँडफाँटको संरचना देहाय बमोजिम हुने गरी पुनरावलोकन गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने ।

क्र.सं.	रोयल्टीको स्रोत	नेपाल सरकार (प्रतिशत)	सम्बन्धित प्रदेश (प्रतिशत)	सम्बन्धित स्थानीय तह (प्रतिशत)	जम्मा (प्रतिशत)
१.	पर्वतारोहण	४९.०	२४.०	२७.०	१००
२.	विद्युत				
	प्रसारण लाइन प्रभाव व्यवस्थापन तर्फ (विद्युत रोयल्टीको २०% अंश)*	०.०	०.०	१००.०	१००
	प्रसारण लाइन बाहेकका अन्य प्रभाव व्यवस्थापन तर्फ (विद्युत रोयल्टी को ८०% अंश)*	४६.०	२४.०	३०.०	१००
३.	वन				
	(क) राष्ट्रिय वन	२३.०	४८.०	२९.०	१००
	(ख) संरक्षित क्षेत्र **	४८.०	२२.०	३०.०	१००
४.	खानी तथा खनिज	४९.०	२७.०	३२.०	१००
५.	पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोत				
	(क) रेडियो फ्रिक्वेन्सी	५५.०	२९.०	२४.०	१००
	(ख) अन्य (माथि उल्लिखित बाहेकका प्राकृतिक स्रोतको हकमा)	५०.०	२५.०	२५.०	१००

* उल्लिखित अंशलाई शत प्रतिशत मानी बाँडफाँट गरिएको ।

** स्पष्टीकरण: यस ऐन बमोजिम रोयल्टी बाँडफाँटको प्रयोजनका लागि "संरक्षित क्षेत्र" भन्नाले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ अन्तर्गत व्यवस्था गरिएका राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, शिकार आरक्ष, संरक्षण क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र समेतलाई सम्झनुपर्छ ।